

INSTRUCȚIA ȘI EDUCAȚIA ÎN PRINCIPATELE ROMÂNE PREAȘOPTISTE. OBSERVATORI ȘI APORTURI FRANCEZE DIN ULTIMELE DECENII ALE SECOLULUI AL XVIII-LEA PÂNĂ LA 1821 (I)

Violeta-Anca EPURE*

De la sfârșitul secolului al XVIII-lea, rolul Principatelor Dunărene a sporit în cadrul „chestiunii orientale”, iar numărul de relații, proiecte, informări cu caracter diplomatic în mediile franceze a crescut. Poziția Franței, aliată cu Austria, s-a remarcat prin politica de salvagardare a integrității Imperiului Otoman, aflat în perioada sa de recul. Franța urmărea să stabilească un echilibru la nivel european, care putea fi realizat prin „concertarea” pretențiilor ruse în Balcani. Politica franceză sub Charles Gravier de Vergennes, ministru de Externe al Franței în perioada 1774 și până în anul morții sale, în 1787, nu a depășit cadrele colaborării cu Rusia, patentată prin pacea de la Teschen (1779) și tratatul comercial franco-rus (1787). Pe acest fond convulsionat politic, ultima parte a secolului al XVIII-lea și primele decenii ale celui de-al XIX-lea s-au caracterizat printr-o eferescență spirituală și intelectuală neobișnuită în cele două Principate Dunărene. Contactele cu Europa au sporit. Pe măsura creșterii prestigiului Franței în Europa, influența ei s-a resimțit atât asupra conduitei politice a Imperiului Otoman, cât și asupra Principatelor. Greaca și latina dominante anterior în cancelarii și-au pierdut rolul primordial deținut secole de-a rândul, în favoarea limbii franceze, devenită nu doar limba diplomației, ci și a oamenilor instruiți. Vreme de mai mult de două veacuri, de-a lungul secolului „Luminilor”, urmat de cel al „Naționalităților” și chiar până în prima jumătate a secolului al XX-lea, limba franceză a îndeplinit misiunea cvasi-generalizată de a facilita contactul dintre culturi și civilizații pe întregul continent european¹.

Căile prin care s-au stabilit contacte cu cultura europeană au fost dintre cele mai numeroase și mai variate: preceptorii francezi prezenți în Principate după 1774, la palatele domnitorilor, dar și în casele marilor boieri, secretarii principilor fanarioți, consulii străini, călătorii, francezii care au întemeiat pensioane la București, Iași, Galați etc. În anturajul domnitorilor fanarioți, limba franceză era vorbită de nativi, fie ei secretari, preceptori, doctori, bucătari sau guvernante, de unii călători străini sau de greci de la Curte, aflați sau nu în misiuni diverse².

* Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava; e-mail: violetaanca@atlas.usv.ro.

¹ Mai cu seamă după tratatul de la Kuciuk-Kainargi din 1774, în urma căruia Rusia învingătoare a obținut de la Poarta otomană dreptul de a stabili consuli și viceconsuli în Principate, la București și Iași (Boicu 1986, p. 207-248; Mărieș 1985, p. 7; Leancă 2005a, p. 99).

² Matei 1967, p. 97; Ciobanu 1980, p. 20-21; Păuș 2010, p. 134.

Primele contacte și cei dintâi observatori

Manifestând o vădită exigență și, cel mai probabil, raportându-se la realitățile din Europa Apuseană, Jean-Louis Carra menționa că la Iași și la București, școlile erau puține, vestitele academii domnești nu erau altceva „decât niște gimnazii, în care doi sau trei călugări ignoranți dădeau lecții de latină, de greacă și de teologie”. Carra critica „starea neroadă de ignoranță în care zac cele două națiuni”³, dar remarca și circulația operelor lui Voltaire în Principatele Române⁴. Totodată, observatorul francez reușise să descopere câțiva bărbați privilegiați și formați printr-o educație străină, care ar fi putut sta alături de savanții francezi cei mai iluștri. Exemplificând, îi menționa pe moldoveanul Manolache Bogdan, pe medicul Theodorakis, cel mai erudit doctor de pe tot cuprinsul Imperiului Otoman, savant poliglot, profesor de matematici la Academia Domnească din Iași, pe învățatul Gheorghe Saul, paharnicul și omul de încredere al lui Alexandru Ipsilanti și pe Dimitrie Caragea, despre care călătorul francez scria că era un mare învățat, un mare om politic și un bărbat de o cinste exemplară.

„S-ar părea - concluziona călătorul francez - că soarta a voit să despăgubească într-un fel această biată țară, azvârlindu-i câțiva oameni extraordinari printre gloata barbară și neghioabă alcătuită din călugări, din oameni din popor și din boieri”⁵.

Carra remarca blândețea de caracter a moldovencilor și muntencilor, de care soții, iubiții sau părinții lor se foloseau pentru a le „menține într-o situație de robie și să le facă să nu cunoască altă voință decât voința bărbaților”. Acea stare de lucruri le-a făcut leneșe și ignorante. Un argument în favoarea „ignoranței adânci” care le caracteriza era și faptul că niciuna dintre ele, nici măcar doamna țării, nu știa să scrie sau să citească⁶.

Se știe că una din căile prin care s-au stabilit contacte cu cultura și civilizația franceză a fost reprezentată de dascălii și preceptorii francezi prezenți în Principate după 1774, la palatele domnitorilor fanarioți, „ochii și urechile sultanului către Europa”⁷, dar și în casele marilor boieri. Domnitorii fanarioți luminați, dintre care remarcăm figura lui Constantin Ipsilanti (1799-1801), mare admirator al culturii franceze, ca și omologul său moldovean, Grigore al III-lea Ghica, au introdus obiceiul perfecționării copiilor prin educația primită de la profesori francezi⁸. Era epoca în care franceza luase locul limbii italiene ca limbă a elitei europene. Primii francezi ajunși în Principate, care au ocupat funcția de secretari particulari ai principilor fanarioți, având misiunea de a redacta corespondența acestora destinată

³ Xenopol 1897-1898, p. 150; Minea 1927, p. 102; Lăzărescu 1985, vol. I, p. 118, 139; Lemny 1985, p. 8.

⁴ Isar 2005, p. 237.

⁵ Iorga 1924a, p. 108; Cernovodeanu 1973, p. 250; Lăzărescu 1985, vol. I, p. 118, 140-141; Ștefănescu 1999, p. 140.

⁶ Trenard 1983, p. 186; Lăzărescu 1985, vol. I, p. 119, 142.

⁷ Erbiceanu 1901, p. 85-86; Iorga 1930, p. 136; Dușu 1966, p. 913; Liu 1993, p. 999; Cernovodeanu 1995, p. 929; Berindei 1996, p. 3-4; Ioniță 2007, p. 39.

⁸ Xenopol 1897-1898, p. 150; Iorga 1924a, p. 251; Lăzărescu 1985, vol. I, p. 19; Dumas, Dumas 2003, p. 117.

reprezentanților lor pe lângă cancelariile străine și guvernelor acestora⁹, și cel mai adesea, și de preceptori ai copiilor lor sau în casele boierilor mai importanți¹⁰, nu erau întotdeauna oameni de o mare valoare intelectuală și nici de o cinste ireproșabilă.

Din galeria secretarilor personali ai domnitorilor fanarioți amintim pe: Jean Mille sau Millo, atașat pe lângă Grigore al II-lea Ghica (1747), François Linchou, comerciant abil și omul de încredere al domnitorului Constantin Racoviță (în perioada 1741-1760), Simian, fost consul în Dardanele, în serviciul lui Grigore Callimachi (1769), Jean-Louis Carra, aflat la Iași în serviciul lui Grigore al III-lea Ghica pentru scurtă vreme (1776-1777), Pierre Chabert și abatele Marchand pe lângă Constantin Moruzi (1777), Pierre La Roche și Tissandier, pe lângă Nicolae Caragea (1782-1783) și Mihai Suțu (1783-1786), contele d'Hauterive (1785) și Jean-Baptiste Le Chevalier (1787), atașați lui Alexandru Mavrocordat Firaris și Alexandru Ipsilanti, Ruffray, aflat în serviciul domnului Valahiei, Alexandru Moruzi și fost viceconsul la Adrianopol, Gélotencourt, în serviciul lui Constantin Ipsilanti (1802), Retaux de Vilette, plastograful în „afacerea colierului”, recomandat de ducele de Choiseul-Gouffier, ambasadorul lui Ludovic al XVI-lea la Poartă, unuia din domnii fanarioți. Lor le-a revenit meritul de a fi popularizat cultura și civilizația franceză în Principatele Române și de a le fi făcut cunoscute pe acestea din urmă prin scrierile lor, francezilor¹¹.

Cum boierii, doritori de favoruri și de protecție, manifestau un mare interes pentru cultura și civilizația franceză, au început din spirit de imitație să caute pentru odraslele lor dascăli și pedagogi din apusul Europei sau greci cunoscători ai culturii occidentale¹². Francezii refugiați în Principate în urma evenimentelor revoluționare proveneau în special din rândurile nobilimii și s-au adaptat repede mediului care îi adoptase. Efectul imediat și poate cel mai important al întregii lor activități, în calitate de preceptori în casele domnilor fanarioți și ale marilor boieri, a fost acela că i-a impulsionat atât pe boieri, cât și pe familiile acestora să citească, deschizând astfel gustul pentru literatura franceză și pentru tot ce era francez¹³.

Din galeria dascălilor francezi care au școlit beizadele sau fii de boieri îi menționăm pe M. Carra, institutorul francez al copiilor domnului Alexandru Moruzi (1793-1801)¹⁴, Jean-Baptiste Linchou, secretar personal și preceptorul fiilor lui Alexandru Ipsilanti¹⁵, Fleury, care a fost dascălul lui Costache Conachi¹⁶, marchizul Beaupoil de Sainte-Aulaire, devenit ulterior prim-ministru al lui

⁹ Hurmuzaki 1885, p. 14, 20, 49-50, 53, 101; Nouzille 1999, p. 3, 11, 12-13; vezi și Rădulescu 1997, p. 207; Lebel 1955, *passim*; Liu 2008, p. 139; Gane f.a., vol. II, p. 9.

¹⁰ Iorga 1971, p. 55; Ploscaru 1996-1997, p. 60.

¹¹ Lebel 1955, p. 192-198; Platon 1981, p. 203.

¹² Cornea 1974, p. 11; Liu 1985, p. 290; Pippidi 1999-2000, p. 114.

¹³ Xenopol 1929, p. 86; Cornea 1972, p. 48; Platon 1981, p. 203; Oncescu 2007, p. 21; Liu 2008, p. 141.

¹⁴ *Istoria românilor* 2002, p. 1023.

¹⁵ Strămoșul boierului muntean Filip Lenș, deținător al unei averi considerabile obținută prin intrigi și câteva speculații fericite, căminar și mare postelnic la 1821 (Iorga 1971, p. 54; Cornea 1972, p. 49; Rădulescu 1997, p. 208-209; *Călători străini* 2000, p. 340; Neagoe 2009, p. 211).

¹⁶ Fleury se refugiase din Franța și îl școlea la moșia de la Țigănești-Galați pe la 1778 pe Costache Conachi, fiul vornicului Manolachi (Bușe 1967, p. 221; *Istoria românilor* 2002, p. 754; Liu 2008, p. 144).

Constantin Ipsilanti în timpul domniei în Valahia din perioada 1802-1806¹⁷, Ledoulx, Montesquieu, Amoureux, Rubalet, abatele Geiger, abatele Hommel, frații Trécourt, Caddo de Lille, Clémaron sau Lenoir Dubignon, un alt Fleury, supranumit „Filozoful”, care a fost dascălul lui Nicolae Rosetti-Roznovanu și cu care fostul său elev corespundea pe la 1819¹⁸. De exemplu, Grigore Al. Ghica îl angajase ca profesor al copiilor lui pe un fost ofițer francez, Ledoulx de Saint-Croix, care dădea lecții și în casele unor boieri. Jean-Louis Carra a fost folosit în același scop, fiind preceptorul copiilor lui Grigore al III-lea Ghica. Începând cu ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea, numărul preceptorilor francezi a crescut. În 1794, doi emigranți francezi care fuseseră expulzați din Ucraina de autoritățile ruse s-au stabilit la Iași, unde au fost angajați ca profesori în casele boierești. Jean-Baptiste Trécourt a intrat ca profesor în casa domnitorului Alexandru Callimachi. Fratele său, François Trécourt, era tot un emigrant regalist, care activa de șase ani, de pe la 1796, în casa lui Săndulache Sturdza. Tot Sturdzeștii vor chema de la Constantinopol un profesor de desen pentru copiii lor¹⁹. Alexandru Callimachi l-a angajat în 1789 pe Martinot pentru a-l școli pe fiul său; dascălul francez dădea lecții și la București, în casa marelui logofăt Manu²⁰.

Jacques Ledoulx, probabil o rudă a consulului francez de mai târziu de la București, arată într-o scrisoare din 27 iunie 1794 adresată lui Marie Descorches, motivele care l-au făcut să se așeze la Iași:

„[...] vă este cunoscut, concețtăne, că francezii au fost siliți în Rusia a jura în contra patriei lor. Am preferat mizeria înaintea bunei mele stări și am părăsit pământul acelei despoții, pentru a mă retrage la Iași, capitala Moldovei, unde mă îndeletnicesc cu darea de lecțiuni și unde sunt foarte iubit”²¹.

Jacques Ledoulx va ocupa mai târziu funcția de cancelar al viceconsulatului francez din Iași²². Montesquieu era un personaj din anturajul lui Constantin Ipsilanti, care pretindea că a activat în armata prințului Condé. A fost angajat împreună cu soția sa ca profesori pentru copiii aceluiași principe. Cum cei doi au rămas la Iași și după mazierea domnului, au fost angajați de consulul rus Vasile F. Malinovski, pe care l-au și însoțit la Moscova, după ce respectivul a fost înlocuit cu

¹⁷ Ajuns în Țara Românească la sfârșitul secolului al XVIII-lea, marchizul de Sainte-Aulaire întreținea legături secrete cu consulul Rusiei de la București, Luca de Kiriko, pe care îl informa în secret că generalul Sébastiani uneltea la Constantinopol mazierea lui Constantin Ipsilanti. El se bucura de sprijinul câtorva boieri pământeni „intriganți”. A fost profesorul copiilor lui Constantin Ipsilanti, domnul Moldovei (Xenopol 1897-1898, p. 151; Iorga 1924a, p. 109; Iorga 1930, p. 138-139; Hurmuzaki 1974, p. 253; Ploscaru 1996-1997, p. 38; Dumas, Dumas 2003, p. 117). Despre angajarea lui în calitatea de preceptor al copiilor principelui Ipsilanti pomenea și consulul Sainte-Luce într-o scrisoare adresată generalului Brune din București, la 1 martie 1804. Consulul francez de la București îl descria pe Beaupoil de Sainte Aulaire, pe atunci în vârstă de 60 de ani, drept un dușman al Franței și al francezilor (Hurmuzaki 1885, p. 296; Iorga 1971, p. 65).

¹⁸ Isar 2005, p. 90.

¹⁹ Hurmuzaki 1885, p. 218-219; Xenopol 1897-1898, p. 153-154; Iorga 1924a, p. 109; Iorga 1971, p. 65; Hurmuzaki 1974, p. 615; Ploscaru 1996-1997, p. 40; Gane *et al.*, vol. II, p. 157, 165.

²⁰ Hurmuzaki 1885, p. 177; Ciobanu 1980, p. 20; Iorga 1971, p. 65.

²¹ Xenopol 1897-1898, p. 153.

²² *Ibidem*, Iorga 1971, p. 55; Cornea 1972, p. 53.

A. A. Gervais la consulatul rusesc din Moldova²³. Amoureux se afla la 1802 în suita domnului Moldovei, Alexandru Moruzi; mai înainte fusese „ofițer în serviciul Rusiei”, iar pe lângă domnul Moldovei a ocupat și funcția de secretar personal²⁴. Rubalet era originar din Trevizo și activa la Iași ca „profesor de limbă al lui Constantin Balș” Ciuntu. Înainte de 1805, Rubalet a intrat în serviciul lui Ioan Balș, pe care l-a însoțit la Paris. Acolo, tânărul comis, fiu al logofătului Iordache Balș, și-a desăvârșit educația. Ioan (sau Iancu) Balș (1784-1839) și-a început educația franceză împreună cu fiii lui Iordache Rosetti-Roznovanu, Nicolae și Alexandru, sub îndrumarea emigrantului monarhist Fleury, venit în Moldova de la Odessa pe la anul 1800²⁵. Abatele Geiger era un cleric emigrat din Franța, regalist și preot refractar, instalat la Iași pe la 1805-1806 și angajat ca secretar al „postelnicului Nicolaki”, adică al lui Nicolae Stratulat. Ulterior, a fost angajat în casa lui Constantin Ghica²⁶. Abatele Hommel sau L’Hommé intrase în serviciul lui Grigorașcu Sturdza la 1801 și apărea menționat într-o notă din martie 1806 a informatorului secret al consulatului rus de la Iași ca profesor de limbă franceză în casa aceluia boier. Se pare că a ajuns acolo cu un alt abate, nenumit, angajat de postelnicul Arghiropol. A fost profesorul lui Mihail Sturdza, viitorul domn al Moldovei, iar mai târziu, va fi profesorul odraslelor acestuia; se va ocupa pentru o vreme și de educația lui Mihail Kogălniceanu²⁷. Cado de Lille sosea la Iași la 1802, gonit de la Moscova, unde a refuzat să-i jure credință țarinei. El scria că la Iași a găsit

„[...] pe mai mulți boieri cu totul roștiți pentru revoluțiunea noastră; mulți alții care îi erau în destul de plecați, dar cari nu îndrăzneau încă să-și arate cugetele. A trebuit să dau lecțiuni de limba latină și franceză, de retorică și de logică, de istorie și de geografie. Cei dintâi boieri se grăbiră a lua lecțiuni de la mine și mă aflam găzduit, hrănit și câștigând aproape 400 de piaștri pe lună”²⁸.

Tot în 1802 sosea la Iași și francezul Clémaron, institutorul cerut de Alexandru Moruzi²⁹. Lenoir Dubignon era un personaj „original, plin de talent și foarte șiret” care „vorbea foarte rău despre familia Bonaparte”. Era prieten cu generalul Pichegru, care fusese implicat într-un complot regalist împotriva lui Napoleon. A fost angajat ca profesor de franceză în „casele boierilor celor mari” din București. După intrarea armatelor rusești în Valahia la 1807, s-a înțeles cu generalul Rodofinikin să scoată un jurnal în limbile franceză și română care să conțină vești de pe front, pentru a menține ridicat moralul locuitorilor. În acest scop, trebuia să sosească o tiparniță de la Viena, care, se pare, nu a mai ajuns la

²³ Hurmuzaki 1974, p. 540; Ploscaru 1996-1997, p. 39.

²⁴ Hurmuzaki 1974, p. 462; Ploscaru 1996-1997, p. 39.

²⁵ Isar 1969, p. 1132, 1136; Hurmuzaki 1974, p. 169, 598; Ploscaru 1996-1997, p. 39; Sturdza 2004, p. 280.

²⁶ Hurmuzaki 1974, p. 615; Ploscaru 1996-1997, p. 40; *Istoria românilor* 2002, p. 437.

²⁷ Hurmuzaki 1894, p. 95; Cornea 1972, p. 54; Hurmuzaki 1974, p. 615; Ploscaru 1996-1997, p. 40; *Istoria românilor* 2002, p. 437; Dumas, Dumas 2003, p. 117; Liu 2008, p. 144.

²⁸ Hurmuzaki 1889, p. 436; Xenopol 1897-1898, p. 154; Iorga 1933, p. 358.

²⁹ Hurmuzaki 1889, p. 436; Xenopol 1897-1898, p. 154; Iorga 1971, p. 65; Cornea 1972, p. 49. Sosirea sa la Iași făcea obiectul corespondenței dintre Ruffin și Talleyrand din noiembrie 1802 (Hurmuzaki 1885, p. 250; Gane f.a., vol. II, p. 101).

București³⁰. Pentru odraslele sale, Costache Sturdza a angajat un dascăl francez și unul saxon, în timp ce boierul ieșean Iordache Catargi angajase pe la 1810 tot un francez, Sonnini de Manoncourt. Vistiernicul Iordache Rosetti-Roznovanu angajase la 1816 doi profesori, unul francez și unul grec, în timp ce spătarul Ioan Cănanău îl angajase în octombrie 1818 pe căpitanul francez Bacheville, care era plătit cu 1200 piaștri anual și i se asigurau, ca și în alte cazuri similare, traiul zilnic și locuința³¹.

Ei au fost propagatori ai ideilor de libertate, egalitate socială, proclamate de Revoluția franceză³², lăsând „o dără de lumină în întunericul în care zăcea mintea moldovenească”³³. Învățarea limbilor a cunoscut un vizibil progres, mai cu seamă datorită preceptorilor francezi, prezenți aproape în toate casele boierești, dar mai ales, la curțile domnești³⁴.

Cum boierii erau dornici să cunoască limba franceză, pe care la început o vorbeau fără a deține prea multe cunoștințe de gramatică sau ortografie, predarea acestei limbi a fost admisă oficial la școlile grecești din cele două Principate. Această situație a fost reglementată prin reformele lui Alexandru Ipsilanti (1776), care au inaugurat și învățământul pentru pături sociale mai largi. De la finele veacului al XVIII-lea, a început și alcătuirea de gramatici și dicționare menite a facilita învățarea limbii franceze³⁵.

După declanșarea campaniei lui Napoleon în Egipt, marii boieri care aveau profesori francezi în casele lor, au fost avertizați să fie „cu băgare de seamă”, cu o mențiune specială pentru hatmanul Răducanu Roset, care-l angajase pe francezul Bouchet. Acesta devenise suspect pentru cărmuire deoarece se împăcase cu Parant și chiar se transformase în unul din oamenii lui de încredere³⁶. Secretarul Departamentului Pricinilor Străine, Șerban Cănanău, a fost trimis de domn în județele Botoșani, Dorohoi, Hârlău și Suceava pentru a-i cerceta pe „toți cei care arătau vreo înclinație către ideea de libertate sau către revoluție” și să-i pună „sub paza ispravnicilor”³⁷.

Cum moldovenii și valahii nu au avut voie să călătorească în Occident decât cu aprobarea sultanului sau a domnitorului și în condiții excepționale față de perioada regulamentară, spre exemplu, neavând acces la școlile străine, ai au fost nevoiți să învețe acasă, nu întotdeauna cu dascăli de meserie. Unii dintre francezii ajunși în Principate erau dascăli improvizați și nu reprezentau mai întotdeauna în mod onorabil spiritualitatea franceză, gradul lor de cultură fiind diferit. Franceza vorbită de ei nu era limba literară, ci limba regiunii din care ei proveneau, ei

³⁰ Hurmuzaki 1938, p. 398; Ploscaru 1996-1997, p. 40; *Istoria românilor* 2002, p. 437, 754; Calistru 2003, p. 42.

³¹ Isar 1969, p. 1136; *Istoria românilor* 2002, p. 754.

³² Berindei 1945, p. 174; Berindei 1979, p. 406; Mărieș 1985, p. 154-155; Calistru 2003, p. 36; Păuș 2010, p. 135-136, 138.

³³ Xenopol 1897-1898, p. 154-155.

³⁴ Hurmuzaki 1885, p. 177; Iorga 1971, p. 65; Ciobanu 1980, p. 20.

³⁵ *Istoria românilor* 2002, p. 436-437.

³⁶ Hurmuzaki 1974, p. 192; Dușu 1985, p. 254; Ploscaru 1996-1997, p. 42.

³⁷ Hurmuzaki 1974, p. 199-200; Ploscaru 1996-1997, p. 43.

folosind metoda conversației de salon și a memorării³⁸. Preceptorilor francezi le-a revenit meritul de a introduce în Principate modelul cultural francez, care îl înlocuia pe cel grecesc deja perimat. Deși pentru acele vremuri, o educație prea modernă putea avea urmări nefaste: era cazul beizadelelor lui Alexandru Ipsilanti, care „lepădaseră învelișul oriental” și care fugiseră la Viena, și al căror gest a condus la mazilirea tatălui. N. Iorga motiva fuga lor din „dorința de a vedea noi orizonturi și de a-și simți umerii mai liberi și duhul mai deschis”; dar, se pare că și influența cărților franceze sosite prin consulatul austriac și ideile preceptorului Raicevich contribuiseră din plin la decizia lor. Era totodată și prima călătorie „pe care au întreprins-o niște greci fanarioți în Occident cu alt scop decât acela de a se pregăti pentru dragomanat sau acela de a face comerț”³⁹.

În plus, mitropolitul Iacov Stamati îi raporta lui Alexandru Moruzi pe la 1792 că „cel mai dintâi și cel mai trebuincios lucru” era „învățarea limbii”, pentru care se recomanda angajarea unui profesor de naționalitatea respectivă. Un progres important al legislației școlare era reprezentat de recomandarea încadrării unui dascăl de limba franceză, în special pentru formarea inginerilor hotarnici. Unii istorici apreciază momentul drept începutul predării limbii franceze în școlile românești. Hrisovul lui Alexandru Moruzi din 1803 nu preciza nimic în acest sens. După două decenii, anaforaia mitropolitului Veniamin Costachi, contrasemnata de Gh. Asachi și Mihail Sturdza, recomanda domnului Ioniță Sandu Sturdza (1828) să hotărască învățarea limbilor moderne în școala de stat⁴⁰.

Boierul grec cu vederi conservatoare, Alexandru Calfoglu, se arăta iritat de tinerii fii de boieri din vremea Revoluției franceze, „care se credeau elevii filozofilor” și care „citeau cu pasiune romanele franțuzești”. El le reproșa tinerilor că „învățau de la francezi dogmele ateismului” și că aveau idei franceze⁴¹.

Strângerea legăturilor și primele progrese

Răspândirea unei frumoase și elegante limbi franceze în rândurile protipendadei autohtone a fost atestată de mărturiile călătorilor francezi prin spațiul românesc de la finele celui de-al XVIII-lea veac, dar mai ales după războiul ruso-turc din 1806-1812. Învățarea limbii franceze a devenit încetul cu încetul nu numai o modă, dar și o necesitate politică și culturală, rezultat al învățământului la nivel familial, al lecturii și exersării îndelungate⁴².

După 1806, a sporit numărul emigranților francezi în Principatele Române; ei au ocupat acolo funcția de preceptor ai fiilor de domni sau ai celor ai marilor boieri⁴³, ca profesori de limbă franceză, muzică și dans. Era cazul abatelui

³⁸ „Sintaxa și morfologia unei limbi, aflată în continuă modelare, puneau atunci probleme la fel de serioase ca și acum, pe care un profesor improvizat nu putea decât să le ocolească folosind metoda memorării și a conversației de salon” (Ioniță 2007, p. 48-49).

³⁹ Xenopol 1929, p. 86; Iorga 1985, p. 329-330; Potra 1990, vol. I, p. 430; Nicoară 2002, p. 274; Calistru 2003, p. 36; Ioniță 2007, p. 49; Neagoe 2009, p. 214.

⁴⁰ Ioniță 2007, p. 50-51.

⁴¹ Iorga 1916-1919, p. 16-22; Iorga 1924b, p. 60; Camariano 1940, p. 65-66; Zub 1994, p. 53; Berindei 1997a, p. 100; Boicu 2001, p. 43.

⁴² Ioniță 2007, p. 46.

⁴³ *Istoria românilor* 2002, p. 437.

L'Homme, profesorul viitorului domn Mihail Sturdza, Dopagne, Laurençon, Recordon, Mondonville⁴⁴, Lejeune sau revoluționari precum Lincourt ori Fleury. Prin prezența acelor profesori, elevii și-au însușit limbile europene de mai largă circulație, fapt care le-a facilitat nemijlocit contactul direct cu scrierile și ideile Apusului⁴⁵.

La 15 martie 1806, informatorul consulului rus de la Iași consemna că dorința de a învăța limba franceză era atât de mare și de generală încât amenința „să degenereze în epidemie; ea se întinde chiar și până la femeile înaintate bine în vârstă; nemaifiind destui profesori, Parant, comisar francez, s-a însărcinat să mai aducă ... de la Constantinopol”. Aceeași sursă menționa că în afară de profesorii Lesboix, Dubignon, abatele Geiger, abatele Hommel, Trécourt,

„[...] alți profesori de franceză al căror număr se ridică de la 12 la 15, sunt fie germani, fie poloni sau greci. Îți poți forma o idee a entuziasmului pentru această limbă prin părăsirea totală a școlii latine, prin lipsă de elevi, care s-au împărtășit în căutarea învățaturii franceze”⁴⁶.

Era un indiciu, alături de larga răspândire a broșurilor, cărților și ziarelor franțuzești, al conectării spiritului public românesc în formare la „frământările ideologice și politice ale Europei”⁴⁷.

A fost și epoca în care românii au venit în contact cu publicațiile și cărțile franceze. Cartea din secolele XVII-XVIII din acel spațiu era una laică, deosebită ca formă și conținut de cea românească, dar în același timp și o modalitate de informare asupra realităților la scară continentală.

În Principatele Române, dominate de religiozitate, răspândirea spiritului laic reprezenta un nou fel de a gândi, față de care Patriarhia de la Constantinopol și Mitropolia se vor opune zadarnic⁴⁸. Cartea franceză și „cugetul nesupunerii franțuzești”, care câștigaseră adepți în Principate, nu au stârnit numai mânia și afurisenia Patriarhului de la Constantinopol, ci și a fețelor bisericești și a unor reprezentanți ai unor pături sociale mai puțin receptive la ideea de schimbare decât marea boierime sau înaltul cler: era și cazul lui Ioan Dobrescu, din breasla cojocarilor, care își scria nemulțumirile la 1814 în cronica sa. El nota cu invidie nedisimulată:

⁴⁴ Pe la 1836, Mondonville își deschisese un pension de fete, despre care amintea chimistul Béchamp: „Știu că într-o zi, vizitându-l pe D. Mondonville am văzut în salonul său notele unui vals adus de la Paris în tot atâtea exemplare câte domnișoare valahe erau în școală. Și trebuie să fi fost multe domnișoare, căci exemplarele erau numeroase”. Mondonville era un portretist foarte căutat; la 1831, a realizat portretul generalului Kiseleff, care, copiat prin arta litografiei, s-a bucurat de o mare răspândire în casele valahilor. A fost prieten și cu arhitectul Xavier de Villacrosse și cu doctorul Tavernier. În 1836 se mai afla încă la București, unde călătorul Stanislas Bellanger i-a înmănat o scrisoare de acasă (Niculescu 1954, p. 262-263).

⁴⁵ Mărieș 1985, p. 154-155; Hitchins 1998, p. 154; Liu 1993, p. 1000; Boicu 2001, p. 39; Irimia 2009, p. 102.

⁴⁶ Hurmuzaki 1974, p. 615; Ploscaru 1996-1997, p. 38; Boicu 2001, p. 158.

⁴⁷ Boicu 2001, p. 158.

⁴⁸ Liu 1993, p. 1000; Calistru 2003, p. 34-35, 50; Ioniță 2007, p. 39.

„Apoi ne amestecam cu ei și cei mai procopsiți le învățau cărțile lor, unii sfrançozește, alții nemțește, alții italienește. Și intra învățătura lui Volter, acela urâtul lui Dumnezeu, pre carele îl avea păgânii, ca pre un Dumnezeu”⁴⁹.

Într-un raport consular adresat de Martin lui Champagny, la 27 septembrie 1810, consulul francez de la Iași îi scria superiorului său că era peste puțină să-i numere pe supușii francezi care se aflau în Moldova. Despre cei care se aflau la Iași, Martin nota totuși că erau, în marea lor majoritate, institutori, deși nu toți aveau chemare către această meserie. El mai semnală și existența unor slujitori și bucătari francezi în Iași anulul 1810. Martin consemna și cazul unui oarecare domn Henry, profesor de dans, care se căsătorise cu o ortodoxă. Or, potrivit codului lui Napoleon, un asemenea mariaj era nul; cum Martin a fost nevoit să anuleze căsătoria, acest lucru a stârnit furia profesorului de dans, care a și proferat amenințări la adresa sa în repetate rânduri⁵⁰.

După 1813, numeroși ofițeri ai marii Armate a lui Napoleon, în retragere din Rusia, venind dinspre Basarabia sau dinspre Constantinopol, au trecut Prutul și au ajuns la Iași. Istoria le-a reținut numele lui Germont⁵¹, Joseph Bagard, Vincent Perez, Philippe Pellier, Charles Baliff, care a și murit la Iași în 1847, André Chefneux, Mouton, Devivier, Quinez, Raymond, Jordan. După căderea împăratului, numeroși ofițeri și-au părăsit regimintele și s-au instalat în capitala moldavă. Se estimează că până în 1817, vreo cizzeci de francezi se stabiliseră deja la Iași. La scurtă vreme de la instalarea lor, boierii din familiile cele mai bogate din oraș s-au grăbit să profite de cultura și de educația acelor oameni, angajându-i ca preceptori, profesori particulari pentru copiii lor. Alții s-au angajat ca profesori de franceză în școlile grecești existente, înainte de a-și crea propriile lor pensioane, precum Victor Lincourt, Joseph Bagard și André Chefneux; respectivii au activat pentru o vreme la cele grecești ale lui Govdala, Cuculi și Chiriac⁵². Cu ajutorul acelor francezi, un mare număr de copii de boieri au făcut progrese rapide în învățarea limbii și culturii franceze⁵³. Un alt profesor francez din Principatele acelor vremuri a fost Joseph Maximin Maurice Raoul de Pontbriand (1811-1891), stabilit la București, unde se va căsători cu Teonia Grădișteanu (1831-1888), fiica marelui clucer Șerban Grădișteanu⁵⁴.

Debutul teatrului de expresie franceză în Principate a fost legat de spectacolele unor diletanți organizate de preceptori angajați în familiile protipendadei sau de profesorii francezi de la școlile grecești și pensioanele vremii. Un moment important este cel din 1814, când au dat o reprezentație foști ofițeri ai lui Napoleon refugiați peste Prut după eșecul campaniei din Rusia, angajați în asemenea posturi sub îndrumarea unui actor parizian. Constituirea unei trupe

⁴⁹ Corfus 1966, p. 341; Bădărău 1982, p. 214; Liu 1985, p. 290-291; Ioniță 2007, p. 47.

⁵⁰ Hurmuzaki 1912, p. 874-875.

⁵¹ *Ibidem*, p. 1021; Ungureanu 2004, p. 220.

⁵² Pe la 1830, cei trei și-au creat propriul institut de băieți la Miroslava, în apropiere de Iași (Vitcu 2002, p. 29; Dumas, Dumas 2003, p. 118; Ungureanu 2004, p. 206).

⁵³ Dumas, Dumas 2003, p. 118.

⁵⁴ Rădulescu 1997, p. 210.

franceze permanente a avut loc mai târziu la Iași, sub conducerea fraților Fourreaux⁵⁵.

François Recordon nota în scrisorile adresate prietenului său, Jules Griffith, cu privire la starea Valahiei în perioada 1815-1821, când a și locuit în București, că educația românilor nu atinsese încă „un înalt grad de desăvârșire”. Până la domniile fanarioți, aprecia Recordon, țara ar fi fost cufundată în „întunericul neștiinței”. Principiilor fanarioți le revenea meritul de a fi introdus limba greacă printre boieri; unii dintre ei au fost adevărați „ocrotitori ai științei și literelor, încurajând pe aceia care se îndeletniceau cu ele și înființând școli publice”. Acelor instituții le-au fost acordate fonduri însemnate pentru a atrage profesori „destoinici aduși din țări străine”⁵⁶.

Educația fizică era cu totul neglijată și lăsată complet în seama doicilor, care se ocupau de creșterea și educația copiilor în primii lor ani de viață. Părinții erau foarte respectuoși față de doicile pe care le plăteau; cu timpul, ele ajungeau să facă parte din familie. Foarte atașați de ele, copiii, ajunși chiar la vârsta maturității le tratau „cu grijă și atenții tandre”, fapt ce era privit ca „o datorie sfântă”.

Copiii români se formau, după părerea lui Recordon, mai mult după exemplele pe care le vedeau și nu după „dojanele care li se fac”. El sublinia că

„[...] de fapt dojanele lipsesc aproape cu totul ori n-au adesea alt scop decât de a-i intimida fără să-i învețe ce trebuie să facă ca să se îndrepte sau ca să merite aprobarea părinților lor, care de altfel sunt destul de puțin pretențioși”⁵⁷.

Copiii erau foarte supuși părinților, pe care-i priveau „cu o dragoste ce seamănă cu adorația”. Căminele românești înfățișau „o imagine dintre cele mai înduioșătoare”. Copiii obișnuiau să stea în picioare în fața părinților și se așezau doar dacă ei le spuneau să o facă. „Le îmbrățișează genunchii, le sărută respectuos mâna și le cer binecuvântarea părintească, pe care n-o mai întâlnești decât în cărțile sfinte și în acele țări unde nu a pătruns încă viciul”⁵⁸. Din păcate, dragostea lor pentru părinți, nu dădea roade din cauză că nu li se dădea „o educație îngrijită”. La vârsta adultă, „maximele perverse și, mai ales, proastele exemple” le insuflau „principiile condamnabile” precum egoismul, disprețul față de dreptate și „drepturile cele mai sfinte ale societății”.

Studiile lor propriu-zise se mărgineau la învățarea de la vârsta de opt ani până la 20 de ani a limbii grecești moderne; mai deprindeau și câteva cunoștințe de greacă veche, franceză, geografie și aritmetică. Limba maternă, româna n-o învățau decât din practică; mulți nu știau să o scrie și s-o citească⁵⁹. În general, tinerii manifestau slabe aptitudini și puțină silință pentru învățătură. Recordon pune pe seama „vieții molatice” cu care erau deprinși încă din copilărie, dar și a hainelor orientale, care nu le permiteau „să se dedea unor jocuri care la alte neamuri par apanajul copilăriei”, precum alergatul, săritul. Existau însă și părinți care făceau tot ce le stătea în putință pentru a le oferi copiilor lor „nu numai o educație îngrijită”,

⁵⁵ Liu 2008, p. 155.

⁵⁶ *Călători străini* 2004, p. 685-686; Isar 2005, p. 215.

⁵⁷ *Călători străini* 2004, p. 686.

⁵⁸ *Ibidem*, Iorga 1981, p. 484.

⁵⁹ *Călători străini* 2004, p. 686.

dar și cunoștințe care să-i facă mai târziu folositori țării lor. Astfel, unii boieri se despărțeau de fiii lor pentru mai mulți ani și îi trimiteau împreună cu preceptorii lor să studieze la cele mai bune universități din Franța, Italia sau Germania⁶⁰.

Băieții erau crescuți aproape toți „în disprețul celui alt sex”; unii dintre ei, ajunși bărbați, erau fie misogini, fie le tratau ca pe niște sclave pe soțiile lor, care le erau întru totul supuse și ale căror opinii ei le nesocoteau în totalitate. Educația fetelor era și mai neglijată decât cea a băieților. Părinții se mulțumeau ca ele să știe „să vorbească puțin, să citească și să scrie greaca modernă”. Acelea dintre ele care știau să cânte la pian sau aveau câteva cunoștințe de franceză, și uneori chiar de istorie sau de geografie, treceau drept „mai bine educate”. Recordon motiva această situație prin indulgența și „orbirea părinților”, dar și prin lenea și uneori incapacitatea preceptorilor lor. Mulți își imaginau că era de ajuns pentru fericirea fiicelor lor să le găsească o partidă bună înainte de a fi împlinit 17 sau 18 ani⁶¹.

Preceptorii care se ocupau de educația fetelor erau greci tineri, săraci, care plecaseră din țara lor mânați de ambiția de a se realiza altundeva. Înainte de a intra în slujba vreunui boier, ei învățau doi sau trei ani la școala publică din capitala valahă. Acea instituție era ocrotită de domn; acolo învățau vreo trei sute de elevi, dintre care mulți străini (majoritatea greci). Acolo se predă „puțin limba română”, greaca modernă, greaca veche, latina, franceza, cursuri de *belle arte* și filozofie. Din păcate, nu exista continuitate și stabilitate în acea instituție, de vreme ce, scria Recordon, dascălii erau schimbați des din cauza rivalităților și intrigilor „făcute de pretendenții la asemenea locuri”. Din cauza acelor „pseudorevoluții”, cursurile se întrerupeau adesea pentru lungi perioade de timp, care întârziu și chiar frânau „emulația și progresele discipolilor”. În plus, elevii nu erau prea ascultători. Recordon chiar menționa cazul unui tânăr care fusese palmuit și jignit de directorul școlii. Vrând să se răzbune, l-a pândit pe o stradă, „nedându-se în lături să-l croiască cu ciomagul în cap și chiar dacă nu l-a stâlcit cu totul, l-a împiedicat totuși multă vreme să-și îndeplinească slujba”. Întâmplarea respectivă a fost cauza unei „revoluții”. De altfel, Recordon afirma că el însuși asistasese la patru răzmerițe pe durata șederii sale în Țara Românească⁶².

Copiii oamenilor de rând de la orașe și de la sate se duceau „la un fel de școli”, care „se țin cel mai adesea la ușa bisericilor”. Învățătura preoților era „pe măsura auditoriului necioplit”; de obicei, ea se limita la a-i învăța pe copii să scrie și să citească „foarte incorect”; la finalul acelor „studii”, de multe ori, mintea lor era plină de „principii superstițioase” care țineau loc preceptelor religioase. Cei care primeau acea educație rudimentară erau reduși numeric. Recordon chiar își exprima, la finalul unei scrisori adresată prietenului său, temerea că românii vor rămâne încă multă vreme „cufundați în neștiință”⁶³.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 687.

⁶¹ *Ibidem*, Ghițulescu 1999, p. 7.

⁶² *Călători străini* 2004, p. 688.

⁶³ El mai menționa că o serie de „oameni luminați și puternici”, „îndemnați de un nobil țel au înființat la București o școală de învățământ mutual”, propunându-și să introducă acea metodă și în alte orașe din Țara Românească (*ibidem*).

Barthélemy Bacheville scria în jurnalul său de călătorie că, după vreo patru luni petrecute în orașul Iași în așteptarea scrisorii sultanului, și-a găsit împreună cu fratele său Antoine, „o îndeletnicire”: cum Antoine beneficiase de o educație mai aleasă, el dădea lecții de matematici, în timp ce el, „lecții de mânăritul armelor”. După o vreme, Barthélemy Bacheville a întâlnit un boier, cu care a încheiat o convenție⁶⁴:

„Între domnul Iancu Cănanău, spătar al Moldovei și căpitanul Bacheville. Domnul Bacheville va intra la domnul Cănanău pentru a preda limba franceză fiului său; va fi tratat cu toată cinstea datorată unui prieten adevărat. Domnul Cănanău va asigura domnului Bacheville locuință, mâncare, spălatul rufelor, un servitor care va fi numai în slujba lui și 1200 de piaștri pe an, care se vor plăti dinainte, trimestrial. Părțile se vor înștiința cu trei luni înainte. Făcut în dublu exemplar. Iași, 26 octombrie 1817”⁶⁵.

Piastrul turcesc valora la vremea aceea 1 franc și 42 de centime. Bacheville va fi fost profesorul unuia dintre cei doi fii ai spătarului, Șerban sau Iorgu. Într-un moment de sinceritate, călătorul francez aprecia că dintr-un elev slab din Saône, a ajuns profesor pe malurile Dunării⁶⁶.

Conacul boierului Cănanău se afla la 15 leghe depărtare de Iași. Primirea a fost „binevoitoare”, iar stăpâna casei, care știa franțuzește, l-a asigurat „că nu vor fi lucruri neplăcute”. În ciuda primirii bune ce i s-a făcut, Bacheville amintea de o serie de neplăceri încă din primele zile, care aproape că l-au făcut să plece. O ceartă cu arnăuții era să-l coste viața. „Acești barbari stăteau să se arunce asupra mea, o duzină cu sabia în mână, când doamna Cănanău a venit să le potolească furia, luându-mă sub ocrotirea ei specială”⁶⁷. O altă nemulțumire a dascălului francez izvora din faptul că boierii moldoveni se credeau superiori:

„Întocmai ca și nobilimea franceză, cel mai păcătos boier moldovean crede că are întâietate asupra tuturor nobililor din lume și, pe bună dreptate, în ceea ce mă privește, căci le fusesem prezentat doar ca un profesor de franceză”⁶⁸.

Chiar a istorisit cum decurgea o masă la curtea boierească: sufragiul, după moda poloneză, prezenta fiecărui mesean felurile de mâncare; nemulțumit că sufragiul l-a ignorat, servindu-l de-abia după ce le dăduse de mâncare tuturor celorlalți comeseni, preceptorul francez s-a plâns boierului Cănanău, care i-a dat mână liberă să-l învețe să se poarte. În consecință, în timpul unei alte mese, la care participau „o duzină de boieri cu bărbi lungi, cu capul acoperit de căciuli negre de astrahan și trupul înfășurat în caftane de mătase, legate cu brăie de cașmir”, ignorat fiind de sufragiu, l-a apucat de barbă și i-a poruncit să îl servească; în caz contrar, l-a amenințat cu bătaia. Cum Bacheville bea vin roșu, un servitor a încercat să-i ia paharul, iar un altul sticla. „Așezat în poziție de apărare”, i-a pocnit pe cei doi cu un

⁶⁴ Era vorba de boierul Iancu Cănanău, mare spătar al Moldovei la vremea aceea (*ibidem*, p. 724; Iorga 1981, p. 463-464).

⁶⁵ Iorga 1981, p. 463.

⁶⁶ Bacheville chiar își imagina că se va căsători cu o moldoveancă și va pleca mai apoi în Grecia „să participe la războiul de independență” (Iorga 1981, p. 463; *Călători străini* 2004, p. 725).

⁶⁷ Iorga 1981, p. 463; *Călători străini* 2004, p. 725.

⁶⁸ *Călători străini* 2004, p. 725.

cuțit cu mânerul lung peste degete. Mai târziu, nu a mai avut a se „mai plânge de asemenea obrăznicii”. Oarecum credul, Bacheville consemna că în timpul scandalului, l-ar fi auzit pe boier vorbind despre el. Nu a înțeles tot ce a zis, dar a reținut cuvântul „cascato”, despre care el credea că însemna profesor de limbi străine⁶⁹.

A început slujba chiar de a doua zi după semnarea contractului. Oaspetele francez a observat însă că elevul său a arătat la început bunăvoință, dar mai apoi „s-a lăsat pe tânjală, s-a plictisit” și și-a trimis dascălul „la plimbare”. Deși i s-a plâns tatălui, după reluarea lecțiilor, „micul boier” nu a făcut progrese foarte însemnate⁷⁰. Bacheville aprecia că până în primăvara anului următor și-a „jucat rolul de institutor, de bine de rău”, fericit să trăiască la țară. Cum situația financiară a patronului său era dificilă și a fost nevoit să-și vândă moșia, Bacheville a fost eliberat din slujbă. Cum protectorul fratelui său, Spiridon Mavrogheni (1777-1817) murise cu puțină vreme în urmă, frații Bacheville au decis să plece spre Constantinopol, de unde să se îmbarce pe un vas care să-i ducă în America sau să ia o caravană spre Persia. La 18 aprilie, au plecat din Iași, dar au fost nevoiți să se întoarcă pentru că li s-a rupt o roată de la trăsură. Barthélémy Bacheville scria că a ajuns bolnav la București, la patru zile de la plecarea din Iași. Un ofițer al domnitorului Ion Gheorghe Caragea, pentru care avea o scrisoare de recomandare, a venit să-l vadă și i-a trimis un medic, care l-a vindecat luându-i sânge. Deși beizadeaua Gheorghe Caragea ar fi încercat să-l convingă să rămână în București, văzându-l hotărât, el i-a dăruit „mai multe lucruri prețuite la peste 25 de ludovici”⁷¹.

La 1812, sosea la Iași francezul Victor Cuénim-Four, care, fire înțreprinzătoare a deschis în 1826 primul pension particular francez destinat educării fiilor protipendadei ieșene. Printre elevii săi s-au numărat poetul Vasile Alecsandri și omul politic și istoricul Mihail Kogălniceanu⁷². În 1813, francezul Germont și soția sa fondau primul pension de „tinere fete nobile”⁷³. Fetele de boieri preferau pensioanele conduse de vorbitorii nativi de franceză, pe când elevele de origine modestă se orientau către internatul domnesc, mai ieftin, dar și mai puțin serios din punctul de vedere al calității informației⁷⁴.

Profesori străini s-au instalat și în orașele de provincie. În 1816, Jean Dubert preda la Botoșani, în 1824 Louis Vandamme, născut la Pas de Calais în 1789 și mort în Moldova la 1868, a fondat un pension la Huși; a fost în serviciul boierului

⁶⁹ *Ibidem*, p. 725-726.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 725; Muntean 2005, p. 125.

⁷¹ Iorga 1981, p. 464; *Călători străini* 2004, p. 726.

⁷² Dușu 1972, p. 155; Berindei 1979, p. 406; Mărieș 1985, p. 154-155; Ionescu 1996, p. 70; Ungureanu 2004, p. 206; Leancă 2005b, p. 158.

⁷³ Dumas, Dumas 2003, p. 118. T. G. Bulat situa momentul înființării pensionului de domnișoare la Iași de către doamna L. Germont la 1811. Ea i-a înaintat președintelui Divanurilor celor două Principate, Milașevici, de aprobarea căruia avea nevoie pentru a deschide pensionul de fete, un proiect de organizare a instituției. Acolo se arăta, printre altele, că elevele vor purta uniformă; se mai fixa și trusoul pe care-l va aduce fiecare elevă. În programul de studii erau cuprinse franceza, greaca, italiana, germana, geografia, istoria și aritmetica (Bulat 1940, p. 414).

⁷⁴ Ungureanu 2004, p. 221.

Dimitrie Mavrocordat vreme de trei ani. În 1830, marseillezul Jacques Caillol (1793-1862) a devenit profesor la Bârlad⁷⁵.

Începând cu finalul secolului al XVIII-lea și mai ales cu primii ani ai celui de-al XIX-lea, unii tineri români s-au bucurat de posibilitatea de a călători și studia în Europa. Numărul lor a rămas, însă, redus din cauza interdicțiilor ridicate de autoritatea politică care se temea de o posibilă „contaminare” cu ideile avansate ale timpului. Autoritățile se temeau că odată întorși, acei tineri europenizați vor răspândi în societatea lor virusul „nesupunerii și al necredinței”⁷⁶. Până pe la 1800, Parisul a fost mai puțin frecventat de tinerii care mergeau la studii în străinătate, poate și din cauza evenimentelor revoluționare. Primul român care a ajuns în capitala Franței a fost transilvăneanul Paul Iorgovici, care s-a instalat acolo în 1793. L-a secondat în 1803 Gheorghe Bogdan, student în drept, exilat din țară din motive politice. Au urmat în 1805, Ion Balș și Nicolae Rosetti-Roznovanu. În preajma anului 1821, numărul românilor care au călătorit în Franța a sporit substanțial: Gheorghe Bibescu, Barbu Știrbei, frații Filipescu, un oarecare Vlădoiani, Petru Manega⁷⁷. „Situția acestor provincii la granițele celor trei imperii, relațiile lor cu totul particulare, atât cu Poarta, cât și cu puterile limitrofe, dau loc unei mari mișcări de spirite”⁷⁸, nota Richelieu, primul-ministru al Franței, într-o depeșă adresată ambasadorului său de la Constantinopol din 22 august 1818.

După revoluția din 1821, relațiile româno-franceze în plan cultural s-au accentuat față de perioada anterioară⁷⁹. În toamna anului 1821, Gh. Bibescu, viitorul domn al Țării Românești, își lua bacalaureatul în litere la Sorbona. Mai înainte, el fusese elevul liceului Henric IV din Paris. După alți doi ani, ajungeau în capitala Franței patru tineri români. Erau primii care nu proveneau din rândurile boierimii: Eufrosin Poteca, Ioan Pandeli, Constantin Moroiu și Simion Marcovici⁸⁰.

Primele legături franco-române, în adevăratul sens al cuvântului, datează de la jumătatea secolului al XVIII-lea și se datorează principilor fanarioți. Prin intermediul lor, au pătruns în Principatele Române primele elemente de cultură și civilizație franceză. Principii fanarioți au contribuit la micșorarea distanței simbolice care separa Principatele Române de Europa Luminilor. Ei au difuzat un spirit modern, care contravenea într-o oarecare măsură calității lor de împuterniciți ai Porții, au introdus în lumea mai restrânsă, a boierilor, un climat favorabil importului de noutăți. Educația multora dintre ei a avut de câștigat de pe urma prezenței în spațiul românesc a străinilor proveniți din mediile occidentale, indiferent de pregătirea, profilul sau credința lor, reprezentând, laolaltă, alteritatea. Francezii sosiți în Principate, fie ei secretari ai domnitorilor, fie preceptori la familiile lor ori în cele boierești, emisari politici sau „diplomați” itineranți sau

⁷⁵ Dumas, Dumas 2003, p. 119.

⁷⁶ Platon 1981, p. 206-207.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 206-207, 209; Berindei 1996-1997, p. 249; Petrescu 2009, p. 126.

⁷⁸ Duțu 1978, p. 240.

⁷⁹ Primul-ministru al Franței, Richelieu, îi recomanda la 22 august 1818 ambasadorului său la Constantinopol să fie atent la Principatele Române (Duțu 1978, p. 240; Vitcu 2002, p. 28; vezi și Denize 1997, p. 10-11).

⁸⁰ Berindei 1979, p. 406; Liu 1985, p. 290-291; *Istoria românilor* 2003, p. 332.

acreditați la oficiile consulare de la București sau Iași, au manifestat cu toții diferențe de mentalitate și de opțiuni politice față de localnici.

Francezii care au ajuns de-a lungul anilor în Principate și-au găsit o multitudine de ocupații: bucătari, medici, secretari personali ai domnitorilor, preceptori (cei mai numeroși) și desigur, consuli. Toate asemenea ipostaze au favorizat introducerea în societatea românească a unui număr ridicat de informații despre Franța. Trebuie ținut cont de faptul că grupul de emigranți francezi stabiliți în Principate, precum și cel al consulilor francezi trimiși în această regiune, nu a fost deloc omogen. Ei proveneau din clase sociale dintre cele mai diverse. Fiecare dispunea de posibilități diferite de a comunica, care țineau în egală măsură de categoria lor socială, de propria mentalitate, de aptitudinile intelectuale și evident, de gradul lor de cultură. De aceea și informațiile transmise de ei sunt adesea dispartate, fragmentare, colaterale de cele mai multe ori, evenimentelor importante și foarte greu de colajonat într-o imagine globală și coerentă.

Provenind din medii diferite, situându-se pe poziții distincte, secretarii francezi au contribuit, neîndoindu-se, la difuzarea în societatea românească a germenilor noii ideologii sau mentalități ce va cunoaște o mai consistentă dezvoltare în deceniile premergătoare revoluției pașoptiste. Într-o lume îndeobște orientalizată, ei se îmbrăcau ca la Paris, se comportau ca intelectualii francezi și au contribuit, fie și involuntar, la propagarea mutațiilor în spațiul românesc. Oricum, lor le revine meritul de a fi fost propagatorii ideilor de libertate și egalitate socială, proclamate de Revoluția franceză. În 1789, la izbucnirea evenimentelor revoluționare, Principatele Române nu se aflau în afara circuitului ideilor franceze. Marele comis Alexandru Calfoglu critica cu vehemență franțuzirea tinerilor feciori de boieri. Deși, inițial, ideile revoluției nu au afectat decât pe unii membri ai clasei boierești, ele s-au răspândit în rândul mai multor pături sociale. „Ideile franceze” au avut rolul de deschizătoare de drum și au facilitat receptarea ideologiei revoluționare franceze de la 1789, precum și adaptarea lor la nevoile societății românești⁸¹.

Prezența dascălilor francezi nu a contribuit numai la instruirea fiilor de boieri sau de domni, dar a avut implicații și în sfera culturii și a mentalului vremii. Dascălii francezi au intermediat contactul cu civilizația și cultura franceză. De altfel, răspândirea limbii franceze și dorința cvasigeneralizată a contemporanilor de a o învăța au stârnit vii reacții atât din partea fețelor bisericești, cât și a unor laici conservatori, precum boierul Alexandru Calfoglu sau a meșteșugarului Ioan Dobrescu. Remarcăm, totuși, că au existat și printre clerici susținători ai necesității învățării unei limbi străine precum mitropoliții Iacov Stamati sau Veniamin Costachi.

În schimb, instrucția ficeilor domnitorilor sau boierilor era neglijată, educația lor limitându-se cu precădere la chestiuni domestice, după cum semnalau Carra sau Recordon. Observatorii francezi au remarcat, totodată, diferența dintre educația primită de elevii de la oraș și cei de la țară, școliți de obicei de preotul din parohie. Deși în mediul urban se înregistraseră oarecari progrese, de multe ori oaspeții

⁸¹ Berindei 1997b, p. 92.

francezi au observat lipsa de interes a tinerilor pentru studiu sau a continuității în organizarea procesului de învățământ în școlile publice. Obișnuiți cu realitățile din Europa Apuseană, unii călători și consuli francezi erau destul de pesimiști, exprimându-și temerea că atât moldovenii, cât și valahii vor rămâne ignoranți pentru multă vreme.

Interesante și extrem de savuroase sunt relatările unor observatori străini precum Barthélemy Bacheville sau François Recordon, care au surprins, pe lângă aspectele legate strict de domeniul educației, și unele moravuri sau metehne ale societății românești. Ilustrativ pentru tema abordată și pentru situația profesorului străin angajat în casele protipendadei este și textul contractului încheiat între Bacheville și boierul Cănanău.

Menționăm și apariția pensioanelor de băieți și fete ținute de francezi, precum și plecarea tinerilor români la studii în străinătate, dovadă a deschiderii Principatelor Române spre nou, spre lumea occidentală. Dezvoltarea învățământului pe căi particulare stă mărturie formării unora dintre tineri, provenind, în special, din rândurile boierimii, a instruirii în limbi străine de circulație europeană, a unei veritabile deschideri a societății românești spre modernitate. Dascălii și pensioanele, alături de cartea și teatrul francez, au constituit incontestabil un factor de progres, contribuind din plin la dezvoltarea cultural-artistică, științifică, edilitară și sanitară a Moldovei și Valahiei, la europenizarea societății moldovenești din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

**Instruction and Education in Pre-1848 Romanian Principalities:
French Observers and Contributions from the Last Decades of the 18th Century to 1821 (I)**

(Abstract)

The last part of the 18th century and the first decades of the 19th century were characterized by an unusual spiritual and intellectual effervescence in the Romanian Principalities. Contacts with Europe increased greatly during this period. The ways in which contacts with European culture were established were numerous and varied: for example, through the presence of French preceptors (teachers and instructors) who appeared, mainly after 1774, in the palaces of princes and boyars; through the presence of secretaries of the Phanariote princes and foreign consuls; and through French travellers, such as Jassy and Galatz, who founded boarding schools in Bucharest. In the entourage of Phanariote rulers, French was spoken by secretaries, preceptors, doctors, cooks and governesses, as well as by many Greek and other foreign travellers.

The first Franco-Romanian ties (in the true sense of the word) date back to the middle of the 18th century and were due to the Phanariote princes. Through them, the first elements of French culture and civilization entered the Romanian Principalities. The Phanariote princes contributed to decreasing the symbolic distance separating the Romanian Principalities and Enlightenment Europe. They aired a modern spirit that, to some extent contrary to their position as proxies of the Ottoman Empire, introduced into the small world of the Romanian boyars a favourable climate for importing news. The presence of French teachers helped with the training of the sons of boyars or princes, with implications not only in the cultural sphere, but also in the mental. However, the instruction of the daughters of princes and boyars was neglected.

This article also discusses the emergence of a boarding school for boys and girls established by the French, as well as the young Romanians who left to study abroad, showing the Romanian Principalities' new openness towards the Western world. The development of private education to train youths in a foreign language, especially within the ranks of the nobility, testifies to a genuine opening up of Romanian society to modernity.

Abrevieri bibliografice

- Bădărău 1982 - Gabriel Bădărău, *Organizarea și conținutul învățământului public în Moldova între anii 1832 și 1848 (III)*, în *AILAI*, XIX, 1982, p. 375-393.
- Berindei 1945 - Dan Berindei, *Revoluția de la 1848 în Franța și tinerii români aflați la Paris*, în *RIR*, 15, 1945, 2, p. 171-191.
- Berindei 1979 - Dan Berindei, *Legături și convergențe istorice româno-franceze*, în *RI*, 32, 1979, 3, p. 405-428.
- Berindei 1996 - Dan Berindei, *Constitution de la frontière spirituelle française dans les Pays Roumains*, în *RRH*, XXXV, 1996, 1-2, p. 3-10.
- Berindei 1996-1997 - Dan Berindei, *Un tânăr moldovean la Paris în 1822*, în Ion Agrigoroaiei, Gheorghe Cliveti (coord.), *Național și social în istoria românilor. Profesorului Gheorghe Platon la a 70-a aniversare (Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași, Istorie, XLII-XLIII, supliment)*, Iași, 1996-1997, p. 249-254.
- Berindei 1997a - Dan Berindei, *Europa în perioadele premodernă și modernă*, București, 1997.
- Berindei 1997b - Dan Berindei, *România și Europa în perioadele premodernă și modernă*, București, 1997.
- Boicu 1986 - Leonid Boicu, *Principatele Române în raporturile politice internaționale (secolul al XVIII-lea)*, Iași, 1986.
- Boicu 2001 - Leonid Boicu, *Principatele Române în raporturile politice internaționale (1792-1821)*, Iași, 2001.
- Bulat 1940 - T. G. Bulat, *Un pension de domnișoare la Iași în 1811*, în *CIRIR*, XIII-XIV, 1940, 1-2, p. 414-422.
- Bușe 1967 - C. Bușe, *Pe marginea unui manuscris al lui Costache Conachi*, în *RArhiv*, 10, 1967, 2, p. 219-226.
- Calistru 2003 - Doina Calistru, *Influența franceză în spațiul românesc. Modalități de receptare, forme de expresie*, în Alexandru Zub, Dumitru Ivănescu (coord.), *Franța. Model cultural și politic*, Iași, 2003, p. 29-50.
- Camariano 1940 - Ariadna Camariano, *Spiritul filozofic și revoluționar francez combătut de Patriarhia ecumenică și Sublima Poartă*, în *CL*, IV, 1940, p. 114-138.
- Călători străini* 2000 - *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, volum îngrijit de Maria Holban, Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 2000.
- Călători străini* 2004 - *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. I (1801-1821), volum îngrijit de Georgeta Filitti, Beatrice Marinescu, Șerban Rădulescu-Zoner, Marian Stroia, București, 2004.
- Cernovodeanu 1973 - Paul Cernovodeanu, *Societatea feudală românească văzută de călători străini (secolele XV-XVIII)*, București, 1973.
- Cernovodeanu 1995 - Paul Cernovodeanu, *Relațiile Angliei cu Principatele Dunărene în secolul al XVIII-lea. Vedere de ansamblu*, în *RI*, VI, 1995, 11-12, p. 925-933.
- Ciobanu 1980 - Veniamin Ciobanu, *Jurnal ieșean la sfârșit de veac (1775-1800)*, Iași, 1980.
- Corfus 1966 - Ilie Corfus, *Cronica meșteșugarului Ioan Dobrescu (1802-1830)*, în *SAI*, VIII, 1966, p. 31-42.
- Cornea 1972 - Paul Cornea, *Originile romantismului românesc. Spiritul public, mișcarea ideilor și literatura între 1780-1840*, București, 1972.
- Cornea 1974 - Paul Cornea, *Oamenii începutului de drum. Studii și cercetări asupra epocii pașoptiste*, București, 1974.
- Denize 1997 - Eugen Denize, *Imaginea Italiei în Principatele Dunărene la cumpăna veacurilor XVIII și XIX*, în *SMIM*, XI, 1997, p. 3-19.

- Dumas, Dumas 2003 - Olivier Dumas, Felicia Dumas, *Enseignement du français et pensions françaises à Iași au XIX-ème siècle*, în Alexandru Zub, Dumitru Ivănescu (ed.), *Franța. Model cultural și politic*, Iași, 2003, p. 117-127.
- Dușu 1966 - Al. Dușu, *Mișcarea iluministă moldoveană de la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, în *ȘRI*, 19, 1966, 5, p. 911-928.
- Dușu 1972 - Alexandru Dușu, *Cărțile de înțelepciune în cultura română*, București, 1972.
- Dușu 1978 - Alexandru Dușu, *Cultura română în civilizația europeană modernă*, București, 1978.
- Dușu 1985 - Al. Dușu, *Stereotipuri și imagini noi în comunicarea intelectuală din secolul al XVIII-lea*, în *RJ*, 38, 1985, 3, p. 254-261.
- Erbiceanu 1901 - Constantin Erbiceanu, *Priviri istorice și literare asupra epocii fanariote*, în *AAR-SI*, seria II, XXIII, 1901, p. 83-116.
- Gane f.a. - Constantin Gane, *Trecute vieți de doamne și domnițe*, vol. II, ediția a 7-a, București, f.a.
- Ghițulescu 1999 - Constanța Ghițulescu, *Spațiul public/spațiul privat. Țara Românească la 1800*, în *JMIM*, XIII, 1999, p. 3-17.
- Hitchins 1998 - Keith Hitchins, *Românii 1774-1866*, București, 1998.
- Hurmuzaki 1885 - Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, supliment I, vol. II, 1781-1814. *Documente culese din Arhivele Ministeriului Afacerilor Străine din Paris de A. I. Odobescu*, București, 1885.
- Hurmuzaki 1889 - Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, supliment I, vol. III, 1709-1812. *Documente culese din Arhivele Ministeriului Afacerilor Străine din Paris de A. I. Odobescu*, București, 1889.
- Hurmuzaki 1894 - Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, supliment I, vol. V, 1822-1836. *Documente adunate și coordonate de D. A. Sturdza și C. Colescu-Vartic*, București, 1894.
- Hurmuzaki 1912 - Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XVI, 1603-1824. *Corespondență diplomatică și rapoarte consulare franceze publicate după copiile Academiei Române de Nerva Hodoș*, București, 1912.
- Hurmuzaki 1938 - Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XIX, partea a II-a, *Corespondență diplomatică și rapoarte consulare austriace (1798-1812) culese de Eudoxiu de Hurmuzaki, publicate după copiile Academiei Române de Ion I. Nistor, Cernăuți*, 1938.
- Hurmuzaki 1974 - Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privind istoria României*, serie nouă, vol. IV, *Rapoarte diplomatice ruse (1797-1806)*, sub îngrijirea acad. Andrei Oțetea, București, 1974.
- Ionescu 1996 - Adrian-Silvian Ionescu, *Politică și modă la cumpăna secolelor XVIII-XIX*, în *AIIAI*, XXXIII, 1996, p. 57-82.
- Ioniță 2007 - Alexandrina Ioniță, *Carte franceză în Moldova până la 1859*, Iași, 2007.
- Iorga 1916-1919 - N. Iorga, *Alte note despre cultura și viața socială românească sub vechiul regim*, în *MSLAR*, XXXIX, 1916-1919, p. 16-22.
- Iorga 1924a - N. Iorga, *La pénétration des idées de l'Occident dans le Sud-Est de l'Europe au XVII-e et XVIII-e siècle*, în *RHSEE*, I, 1924, 4-6, p. 102-138.
- Iorga 1924b - N. Iorga, *Idées et formes littéraires françaises dans le Sud-Est de l'Europe*, Paris, 1924.
- Iorga 1930 - N. Iorga, *Secrétaires et ministres français en Roumanie*, în *RHSEE*, VII, 1930, 7-9, p. 136-139.
- Iorga 1933 - N. Iorga, *La Révolution française et le Sud-Est de l'Europe*, în *RHSEE*, X, 1933, 10-12, p. 358-365.
- Iorga 1971 - N. Iorga, *Istoria învățământului românesc*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Ilie Popescu Teiușan, București, 1971.
- Iorga 1981 - N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, ediție îngrijită de Adrian Anghelescu, București, 1981.

- Iorga 1985 - N. Iorga, *Locul românilor în istoria universală*, București, 1985.
- Irimia 2009 - Liviu Irimia, *Credințe, obiceiuri și moravuri în Moldova prepașoptistă*, în Dumitru Vitcu (coord.), *Prin labirintul istoriei. Stat, societate și individ în perioada construcției naționale*, Iași, 2009, p. 101-118.
- Isar 1969 - Nicolae Isar, *Aspecte ale mișcării luminate din Moldova la începutul secolului al XIX-lea (până la 1821)*, în *StRI*, 22, 1969, 6, p. 1127-1144.
- Isar 2005 - N. Isar, *Principatele Române în epoca luminilor. 1770-1830. Cultura, spiritul critic, geneza ideii naționale*, București, 2005.
- Istoria românilor 2002 - *Istoria românilor*, vol. VI, *România între Europa clasică și Europa luminilor (1711-1821)*, coordonatori Paul Cernovodeanu, Nicolae Edroiu, București, 2002.
- Istoria românilor 2003 - *Istoria românilor*, vol. VII, tom I, *Constituirea României moderne (1821-1878)*, coordonator Dan Berindei, București, 2003.
- Lăzărescu 1985 - Dan A. Lăzărescu, *Imaginea României prin călători*, vol. I, 1716-1789, București, 1985.
- Leancă 2005a - Gabriel Leancă, *Cultură politică și univers cultural în relațiile călătorilor francezi prin spațiul românesc (1774-1790)*, în *Cultură politică și politici culturale în România modernă* (culegere de studii editată de Alexandru Zub și Adrian Cioflâncă cu ocazia celui de-al XX-lea Congres Internațional de Științe Istorice, Sydney, 2005), Iași, 2005, p. 99-114.
- Leancă 2005b - Gabriel Leancă, *Vasile Alexandri și Franța. Studiu de caz asupra construcției elitei culturale și politice în Principatele Române*, în *AILAI*, XLII, 2005, p.157-174.
- Lebel 1955 - Germaine Lebel, *La France et les Principautés Danubiennes (Du XVI-e siècle à la chute de Napoléon I-er)*, Paris, 1955.
- Lemny 1985 - Ștefan Lemny, *Les Roumains dans les écrits français du XVIII-ème siècle*, în *AILAI*, XXII/I, 1985, p. 7-16.
- Liu 1985 - Nicolae Liu, *Cartea și biblioteca, mijloace de cunoaștere și de apropiere în istoria relațiilor româno-franceze*, în *RI*, 38, 1985, 3, p. 284-301.
- Liu 1993 - Nicolae Liu, *Mentalitate revoluționară și cultură modernă. Contacte și consonanțe româno-franceze la 1848*, în *RI*, IV, 1993, 11-12, p. 999-1014.
- Liu 2008 - Nicolae Liu, *Orizont european în iluminismul românesc. Francofonie și cultură franceză*, în *RI*, XIX, 2008, 1-2, p. 135-157.
- Matei 1967 - Ion Matei, *Notes concernant l'enseignement des langues orientales dans les Pays Roumains*, în *S/O*, V-VI, 1967, p. 93-116.
- Mărieș 1985 - Stela Mărieș, *Supușii străini din Moldova în perioada 1781-1862*, Iași, 1985.
- Minea 1927 - I. Minea, *Reforma lui Constantin Vodă Mavrocordat*, în *CIRIR*, II-III, 1926-1927 (1927), p. 97-148.
- Muntean 2005 - Ovidiu Muntean, *Imaginea românilor în Franța la mijlocul secolului al XIX-lea*, Cluj-Napoca, 2005.
- Neagoe 2009 - Claudiu Neagoe, *Din vremea lui Alexandru Vodă Ipsilanti (1774-1782)*, în Claudiu Neagoe (coord.), *Modele culturale și realități cotidiene în societatea românească (secolele XV-XIX)*, București, 2009, p. 177-219.
- Nicoară 2002 - Toader Nicoară, *Sentimentul de insecuritate în societatea românească la începuturile timpurilor moderne (1600-1830)*, I, Cluj-Napoca, 2002.
- Niculescu 1954 - Remus Niculescu, *Miniaturistul Mondonville*, în *SCLA*, I, 1954, 3-4, p. 262-265.
- Nouzille 1999 - Jean Nouzille, *La diplomatie française et les Principautés Danubiennes au début du XIX-e siècle*, în *RRH*, XXXVIII, 1999, 1-4, p. 3-36.
- Oncescu 2007 - Iulian Oncescu, *România în politica orientală a Franței (1866-1878)*, Târgoviște, 2007.
- Păuș 2010 - Viorica Aura Păuș, *La diffusion du français dans l'espace roumain, facteur du progrès culturel et de renforcement de l'identité linguistique - approche historique de l'enseignement*, în *Lucrările Simpozionului Internațional Cartea. România. Europa*, ediția a II-a, 20-24 septembrie 2009, 550 de ani de la

- prima atestare documentară a orașului București*, București, 2010, p. 134-148.
- Petrescu 2009 - Ștefan Petrescu, *Ortodoxie, națiune și societate în Țările Române. Grecii și dreptul de pământean în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în *SMIM*, XXII, 2009, p. 123-140.
- Pippidi 1999-2000 - Andrei Pippidi, *Traductions et conspirations sur l'agitation révolutionnaire dans les Principautés Roumaines vers 1800*, în *RESEE*, XXXVII (nos. 1-2) - XXVIII (nos. 1-2), 1999-2000, p. 111-121.
- Platon 1981 - Alexandru-Florin Platon, *Imaginea Franței în Principatele Române: modalități de difuzare (secolele XVIII-XIX)*, în *AILAI*, XVIII, 1981, p. 201-210.
- Ploscaru 1996-1997 - Cristian Ploscaru, *Unele considerații privind fanariotismul și regimul dominației otomane la începutul secolului al XVIII-lea*, în *Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași* (serie nouă), *Istorie*, XLII-XLIII, 1996-1997, p. 45-72.
- Potra 1990 - George Potra, *Din București de ieri*, vol. I, București, 1990.
- Rădulescu 1997 - Mihai Sorin Rădulescu, *Liaisons généalogiques franco-roumaines en Valachie au XIX-e siècle*, în *RRH*, XXXVI, 1997, 3-4, p. 207-213.
- Sturdza 2004 - Mihai Dimitrie Sturdza, *Familii boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, I, București, 2004.
- Ștefănescu 1999 - Ștefan Ștefănescu, *Istoria românilor în secolul al XVIII-lea. Între tradiție și modernitate*, București, 1999.
- Trenard 1983 - Louis Trenard, *Un précepteur bressan dans les Principautés Roumaines: Jean-Louis Carra*, în *RESEE*, XXI, 1983, 2, p. 183-194.
- Ungureanu 2004 - Mihai-Răzvan Ungureanu, *Convertire și integrare religioasă în Moldova la începutul epocii moderne*, Iași, 2004.
- Vitcu 2002 - D. Vitcu, *Contribuția alogenilor la procesul modernizării societății românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Note preliminare*, în Dumitru Vitcu, Dumitru Ivănescu, Cătălin Turliuc (coord.), *Modernizare și construcție națională în România. Rolul factorului alogen, 1832-1918*, Iași, 2002, p. 23-39.
- Xenopol 1897-1898 - A. D. Xenopol, *Studiu asupra Constituțiunii din 1822*, în *AAR-SI*, seria II, XX, 1897-1898, p. 152-180.
- Xenopol 1929 - A. D. Xenopol, *La France en Roumanie (son amitié, son influence)*, în *Cele Trei Crisuri*, X, 1929, p. 86-88.
- Zub 1994 - Al. Zub, *La sfârșit de ciclu. Despre impactul revoluției franceze*, Iași, 1994.

Cuvinte-cheie: Principatele Române, observatori francezi, imagine, instrucție, educație, percepție.

Keywords: Romanian Principalities, French observers, image, instruction, education, perception.

LISTA ABREVIERILOR

AAR-SI	- Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice. Academia Română. București.
AAust	- Archaeologia Austriaca, Beiträge zur Paläanthropologie, Ur- und Frühgeschichte Österreichs. Wien.
AB	- Altarul Banatului. Arhiepiscopia Timișoarei și Caransebeșului și Episcopia Aradului. Timișoara.
ActaArchCarp	- Acta Archaeologica Carpathica. Cracovia.
ActaArchHung	- Acta Archaeologica. Academiae Scientiarum Hungaricae. Budapest.
ActaMN	- Acta Musei Napocensis. Cluj-Napoca.
ActaMP	- Acta Musei Porolissensis. Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău.
ActaPal	- Acta Paleobotanica. Polish Academy of Sciences. Krakow.
AÉ	- Archaeologiai Értesítő a Magyar régészeti, művészettörténeti és éremtani társulat tudományos folyóirata. Budapest.
AHA	- Acta Historiae Artium. Akadémiai Kiadó. Budapest.
AIIC(N)	- Anuarul Institutului de Istorie „George Bariț”. Cluj-Napoca.
AIAC	- Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj. Cluj-Napoca (din 1990 Anuarul Institutului de Istorie „George Bariț”).
AIIAI/AIIX	- Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” Iași. (din 1990 Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” Iași).
AISC	- Anuarul Institutului de Studii Clasice. Cluj.
AJA	- American Journal of Archaeology. New York.
AJPA	- American Journal of Physical Anthropology. The Official Journal of the American Association of Physical Anthropologist. Baltimore.
Almanahul graficeii române	- Almanahul graficeii române. Craiova.
Aluta	- Aluta. (Studii și comunicări - Tanulmányok és Közlemények). Sfântu Gheorghe.
AnB	- Analele Banatului (serie nouă). Timișoara.
Angustia	- Angustia. Muzeul Carpaților Răsăriteni. Sfântu Gheorghe.
Antaeus	- Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae. Budapest.
AnthAnzeiger	- Anthropologischen Anzeiger. Journal of Biological and Clinical Anthropology.
Antiquity	- Antiquity. A Quartely Review of World Archaeology. York.
AnUB-LLS	- Analele Universității din București - Limba și literatura străină. Universitatea din București.
AO	- Arhivele Olteniei. Craiova; serie nouă (Institutul de Cercetări Socio-Umane. Craiova).

AP	- Annales de Paléontologie. L'Association paléontologique française.
APR	- Acta Palaeontologica Romaniae. Romanian Society of Paleontologists. Bucharest.
Apulum	- Apulum. Acta Musei Apulensis. Muzeul Național al Unirii Alba Iulia.
Archaeologia Bulgarica	- Archaeologia Bulgarica. Sofia.
Archaeometry	- Archaeometry. Research Laboratory for Archaeology & the History of Art. Oxford.
ArchMühely	- Archeometriai Mühely. Budapest.
Arheologia	- Archeologia. Organ na Archeologičeskija Institut i Muzei pri Bulgarskata Akademija na Naukite. Sofia.
ArkhSb	- Arkheologičeskij sbornik. Muzey Ermitazh. Moskva.
AS	- American Studies. Mid-America American Studies Association. Cambridge (USA).
ASS	- Asian Social Science. Canadian Center of Science and Education. Toronto.
ASUAIC-L	- Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași (serie nouă). Secțiunea IIIe. Lingvistică. Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.
AT	- Ars Transilvaniae. Institutul de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca. Cluj-Napoca
ATS	- Acta Terrae Septemcastrensis. Sibiu.
AUASH	- Annales Universitatis Apulensis. Series Historica. Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia.
AUASP	- Annales Universitatis Apulensis. Series Philologica. Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia.
AUCSI	- Analele Universității din Craiova. Seria Istorie. Universitatea din Craiova.
Australiada	- Australiada: A Russian Chronicle. New South Wales. Woy Woy (Australia).
AUVT	- Annales d'Université „Valahia” Târgoviște. Section d'Archéologie et d'Histoire. Universitatea Valahia din Târgoviște.
AVSL	- Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. Sibiu.
BA	- Biblioteca de arheologie. București.
Banatica	- Banatica. Muzeul de Istorie al județului Caraș-Severin. Reșița.
Balcanica	- Balcanica. Annuaire de l'Institut des Études Balkaniques. Belgrad.
BAMNH	- Bulletin of the American Museum of Natural History. American Museum of Natural History. New York.
BAR	- British Archaeological Reports (International Series). Oxford.
BB	- Bibliotheca Brukenthal. Muzeul Național Brukenthal. Sibiu.
BCMI	- Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice / Buletinul Comisiei Monumentelor istorice. București.

BerRGK	- Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts. Frankfurt am Main.
BF	- Bosporskij fenomen. Gosudarstvennyj Ermitazh Sankt-Peterburg.
BGSG	- Bulletin of the Geological Society of Greece. Geological Society of Greece. Patras.
BHAB	- Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica. Muzeul Banatului Timișoara.
BI	- Bosporskie issledovanija. Krymskoe Otdelenie Instituta Vostokovedenija, Nacional'na akademija nauk Ukraini. Simferopol, Kerch.
BMA	- Bibliotheca Musei Apulensis. Muzeul Național al Unirii Alba Iulia.
BMAntiq	- Bibliotheca Memoriae Antiquitatis. Piatra Neamț.
BMN	- Bibliotheca Musei Napocensis. Muzeul de Istorie a Transilvaniei. Cluj-Napoca.
BMS	- Bibliotheca Musei Sabesiensis. Muzeul Municipal „Ioan Raica”. Sebeș.
BOR	- Biserica Ortodoxă Română. Patriarhia Română. București.
BospCht	- Bosporskie chtenija. Bospor Kimmerijskij i varvarskij mir v period antichnosti i srednevekov'ja. Militaria. Krymskoe Otdelenie Instituta Vostokovedenija. Nacional'na akademija nauk Ukraini. Simferopol, Kerch.
Das Börsenblatt	- Börsenblatt für den Deutschen Buchhandel-Frankfurter Ausgabe. Börsenverein des Deutschen Buchhandels. Frankfurt pe Main.
Br J Ind Med	- British Journal of Industrial Medicine. London.
Brukenthal	- Brukenthal. Acta Musei. Muzeul Național Brukenthal. Sibiu.
BTh	- Bibliotheca Thracologica. Institutul Român de Tracologie. București.
București	- București. Materiale de istorie și muzeografie. București.
Bucureștii vechi	- Bucureștii vechi. Buletinul Societății Istorico-Arheologice. București.
BUS	- Birka Untersuchungen und Studien. Stockholm.
CA	- Current Anthropology. University of Chicago.
Caietele ASER	- Caietele ASER. Asociația de Științe Etnologice din România. București.
Carpica	- Carpica. Complexul Muzeal „Julian Antonescu” Bacău.
CCA	- Cronica cercetărilor arheologice. București.
CCJ	- Chemistry Central Journal. London.
Cele Trei Crișuri	- Cele Trei Crișuri. Oradea.
Cetatea Bihariei	- Cetatea Bihariei. Institutul de Istorie și Teorie Militară din București, Secția Teritorială Oradea.
CIRIR	- Cercetări istorice. Revistă de istorie românească. Iași.
CL	- Cercetări literare. Universitatea București.
Codrul Cosminului	- Codrul Cosminului, seria nouă. Analele Științifice de Istorie, Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava.
ComȘtMediaș	- Comunicări Științifice. Mediaș.
ConspNum	- Conspicte numismatice. Chișinău.

Conviețuirea-Együttélés	- Conviețuirea-Együttélés. Catedra de limbă și literatura română a Institutului Pedagogic „Juhász Gyula”, Szeged.
Corviniana	- Corviniana. Acta Musei Corvinensis. Hunedoara.
CPF	- Cahiers des Portes de Fer. Beograd.
CretaceousRes	- Cretaceous Research. Elsevier.
Crisia	- Crisia. Culegere de materiale și studii. Muzeul Țării Crișurilor. Oradea.
CRP	- Comptes Rendus Palevol. Comptes Rendus de l'Académie des Sciences France.
Cultura creștină	- Cultura creștină. Publicație apărută sub egida Mitropoliei Române Unite cu Roma Greco-Catolică și a Facultății de Teologie Greco-Catolice din Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, Departamentul Blaj.
Dacia	- Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie. București, I, (1924) - XII (1948). Nouvelle série: Revue d'archéologie et d'histoire ancienne. București.
Dări de seamă	- Dări de seamă ale ședințelor. Paleontologie. Institutul Geologic al României. București.
DB	- Drevnosti Bospora. Rossiyskaya Akademiya Nauk. Moskva.
De Antiquitate	- De Antiquitate. Asociația Virtus Antiqua. Cluj-Napoca.
DFS	- Deutsche Forschung im Südosten. Sibiu.
DP	- Documenta Praehistorica. Poročilo o raziskovanju paleolitika, neolitika in eneolitika v sloveniji. Ljubljana.
Drevnosti Altaja	- Drevnosti Altaja. Gorno-Altajskij gosudarstvennyj universitet. Gorno-Altajsk (Respublika Altaj).
EHQ	- European History Quarterly. Sage Publications. New York.
EphNap	- Ephemeris Napocensis. Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca.
EVNE	- Etnokul'turnoe vzaimodeystvie narodov Evrazii. Institut Arheologii i Etnografii Sibirskogo otdeleniya Rossiyskoy Akademii Nauk. Novosibirsk.
FK	- Földtani közlöny. Magyarhoni földtani tarsulat folyóirata. Budapest.
FU	- Finno-Ugrika. Institut Istории imeni Sh. Mardzhani. Akademiya Nauk Tatarstana. Kasan'.
FVL	- Forschungen zur Volks- und Landeskunde. Sibiu.
Geo-Eco-Marina	- Geo-Eco-Marina. Institutul Național de Cercetare-Dezvoltare pentru Geologie și Geoecologie Marină. București.
Glasnik	- Glasnik Srpskog arheološkog društva. Journal of the Serbian Archaeological Society. Beograd.
Glasul Bisericii	- Glasul Bisericii. Mitropolia Munteniei și Dobrogei. București.
Godišnjak	- Godišnjak. Jahrbuch Knjiga. Sarajevo-Heidelberg.
GR	- Gondwana Research. International Association for Gondwana Research, Journal Center, China University of Geosciences. Beijing.
HistArchaeol	- Historical Archaeology. Society for Historical Archaeology.
HistMet	- Historical Metallurgy, The Historical Metallurgy Society.

- HJ** - The Historical Journal. University of Cambridge (UK).
- HSCE** - History & Society in Central Europe. István Hajnal Society of Historians. Medium Ævum Quotidianum Society. Budapest. Krems.
- IJAM** - International Journal of Arts Management. École des Hautes Études Commerciales (HEC) in Montreal.
- IJO** - International Journal of Osteoarchaeology. United States.
- IPH** - Inventaria Præhistorica Hungarie. Budapest.
- Istros** - Istros. Muzeul Brăilei. Brăila.
- JACerS** - Journal of the American Ceramic Society. The American Ceramic Society, Ohio.
- JAS** - Journal of Archaeological Science. Academic Press. United States.
- JFA** - Journal of Field Archaeology. Boston University.
- JLS** - Journal of Lithic Studies. Edinburgh.
- JMH** - Journal of Modern History. University of Chicago.
- JOB** - Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik. Institut für Byzantinistik und Neogräzistik der Universität Wien.
- JPSP** - Journal of Personality and Social Psychology. American Psychological Association. Washington DC.
- JRGZM** - Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums zu Mainz. Mainz.
- JSP** - Journal of Systematic Palaeontology. British Natural History Museum. London.
- JSSR** - Journal for the Scientific Study of Religion. The Society for the Scientific Study of Religion. South-Carolina.
- JVP** - Journal of Vertebrate Paleontology. Society of Vertebrate Paleontology (SVP) in partnership with the Taylor & Francis Group. Abingdon, Oxfordshire (UK).
- Közlemények** - Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem - és Régiségtárából, Cluj.
- Le Glob** - Le Globe. Revue genevoise de géographie. Paris.
- LSJ** - Life Science Journal. Acta Zhengzhou University. Zhengzhou (China).
- LȘ** - Lucrări științifice. Institutul de Învățământ Superior Oradea.
- MA** - Mitropolia Ardealului. Revista oficială a Arhiepiscopiei Sibiului, Arhiepiscopiei Vadului, Feleacului și Clujului. Episcopiei Alba Iuliei și Episcopiei Oradiei. Sibiu (1956-1991). A continuat *Revista Teologică*, (1907-1947) și este continuată de aceeași revistă.
- Marisia** - Marisia. Studii și Materiale. Târgu Mureș.
- Marmatia** - Marmatia. Muzeul Județean de Istorie și Arheologie. Baia Mare.
- Materiale** - Materiale și cercetări arheologice. București.
- MBGAEU** - Mitteilungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte. Berlin.
- MCA** - Materiale și cercetări arheologice. București.

ME	- Memoria Ethnologica. Centrul Județean pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale Maramureș. Baia Mare.
MEJSR	- Middle-East Journal of Scientific Research. International Digital Organization for Scientific Information. Deira, Dubai (United Arab Emirates).
MemAntiq	- Memoria Antiquitatis. Complexul Muzeal Județean Neamț. Piatra Neamț.
MIA	- Materialy i issledovaniya po arkheologii SSSR. Akademiya Nauk SSSR. Moskva.
MJSS	- Mediterranean Journal of Social Sciences. Mediterranean Center of Social and Educational Research. Rome.
Monumente Istorice	- Monumente Istorice. Studii și lucrări de restaurare. Direcția Monumentelor Istorice. București.
Monumente și muzee	- Monumente și muzee. Buletinul Comisiei Științifice a Muzeelor, Monumentelor Istorice și Artistice. București.
MPG	- Marine and Petroleum Geology. Elsevier.
MSIAR	- Memoriile Secțiunii Istorice a Academiei Române, seria a II-a. Academia Română. București.
MTE	- Magyar Történelmi Eletrajzok. Budapest.
Naturwissenschaften	- Naturwissenschaften. Springer-Verlag. Berlin, Heidelberg.
OlteniaȘtNat	- Oltenia. Studii și Comunicări. Științele Naturii. Muzeul Olteniei. Craiova.
ÓL	- Ósrégészeti Levelek. Prehistoric newsletter. Budapest.
PA	- Patrimonium Apulense. Direcția Județeană pentru Cultură Alba. Alba Iulia.
PAPS	- Proceedings of the American Philosophical Society. American Philosophical Society. Philadelphia.
PAS	- Prähistorische Archäologie in Südosteuropa. Berlin.
PAT	- Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum. Cluj-Napoca.
PBF	- Prähistorische Bronzefunde. München.
PLOS ONE	- PLOS ONE. International, peer-reviewed, open-access, online publication.
PM	- Publics et musées. Association Publics et Musées - PUL (Presses universitaires de Lyon). Lyon.
PNAUSA	- Proceedings of the National Academy of the United States of America. National Academy of the United States of America.
Pogrebal'nyj obrjad	- Pogrebal'nyj obrjad rannih kochevnikov Evrazii. Juzhnyj nauchnyj centr Rossijskoj Akademii nauk. Rostov-na-Donu.
Pontica	- Pontica. Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța.
PPP	- Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology ("Palaeo3"). An International Journal for the Geo-Sciences. Elsevier.
ProblemyArh	- Problemy arheologii, jetnografii, antropologii Sibiri i sopredel'nyh territorij. Institut arheologii i jetnografii Rossijskoj Akademii nauk. Novosibirsk.

Programm Mühlbach	- Programm des evaghelischen Untergymnasium in Mühlbach und der damit verbundenen Lehranstalten. Mühlbach (Sebeş).
PZ	- Prähistorische Zeitschrift. Deutsche Gesellschaft fuer Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte, Institut für Prähistorische Archäologie. Berlin.
QG	- Quaternary Geochronology. The International Research and Review Journal on Advances in Quaternary Dating Techniques.
QSA	- Quaderni di Studi Arabi. Istituto per l'Oriente C. A. Nallino. Roma.
Quartär	- Quartär. International Yearbook for Ice Age and Stone Age Research.
RA	- Revista Arheologică. Institutul de Arheologie și Istorie Veche. Chișinău.
RArhiv	- Revista Arhivelor. Arhivele Naționale ale României. București.
Radiocarbon	- Radiocarbon. University of Arizona. Department of Geosciences.
RB	- Revista Bistriței. Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud. Bistrița.
REF	- Revista de etnografie și folclor. Institutul de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu”. București.
RESEE	- Revue des études sud-est européennes. Academia Română. București.
RHMC	- Revue d'histoire moderne et contemporaine. Société d'histoire moderne et contemporaine. Paris.
RHSEE/RESEE	- Revue historique du sud-est européen. Academia Română. București, Paris (din 1963 Revue des études sud-est européennes).
RI	- Revista de Istorie (din 1990 Revista istorică). Academia Română. București.
RIR	- Revista istorică română. Institutul de Istorie Națională din București.
RJP	- Romanian Journal of Paleontology. Geological Institute of Romania. Bucharest.
RJS	- Romanian Journal of Stratigraphy. Geological Institute of Romania. Bucharest.
RM	- Revista Muzeelor. București.
RMMG	- Revista Muzeul Mineralogic-Geologic, al Universității din Cluj la Timișoara. Sibiu.
RMM-M	- Revista Muzeelor și Monumentelor. Muzeu. București.
RP	- Revista de Pedagogie. Institutul de Științe ale Educației. București.
RRH	- Revue Roumaine d'Histoire. Academia Română. București.
RT	- Revista Teologică. Sibiu.
SA	- Sovetskaya arkheologiya. Akademiya Nauk SSSR. Moskva.
SAI	- Studii și articole de istorie. Societatea de Științe Istorice și Filologice a RPR. București.

SAO	- Studia et Acta Orientalia. Société des Sciences Historiques et Philologiques de la RPR., Section d'Etudes Orientales. Bucarest.
Sargetia	- Sargetia. Acta Musei Devensis. Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva.
Sargetia Naturae	- Sargetia. Acta Musei Devensis. Series Scientia Naturae. Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva.
SCE	- Studii și comunicări de etnologie. Institutul de Cercetări Socio-Umane Sibiu.
SCCI	- Studii, conferințe și comunicări istorice. Sibiu.
SCIA	- Studii și cercetări de istoria artei. Academia Română. București.
SciAm	- Scientific American. New York.
SCGG	- Studii și Cercetări. Geologie-Geografie. Complexul Muzeal Județean Bistrița-Năsăud. Bistrița.
SCIV(A)	- Studii și cercetări de istoria veche. București (din 1974, Studii și cercetări de istorie veche și arheologie).
SGJ	- Soobshhenija Gosudarstvennogo Jermitazha. Gosudarstvennyj Jermitazh. Leningrad.
SMIM	- Studii și materiale de istorie modernă. Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” București.
SP	- Studii de Preistorie. București.
SPACA	- Stratum Plus: Archaeology and Cultural Anthropology. Superior Council on Science and Technical Development of Moldavian Academy of Sciences. Saint Petersburg, Kishinev, Odessa, Bucharest.
SPPF	- Società Preistoria Protostoria Friuli-V.G. Trieste.
SSK	- Studien zur Siebenbürgischen Kunstgeschichte, Köln. Wien.
Starinar	- Starinar, Treća Serija. Arheološki Institut. Beograd.
Stâna	- Stâna. Sibiu.
StComSibiu	- Studii și comunicări. Arheologie-istorie. Muzeul Brukenthal. Sibiu.
StComSM	- Studii și comunicări. Muzeul Județean Satu Mare.
StRI	- Studii. Revistă de istorie (din 1974 Revista de istorie și din 1990 Revista istorică). Academia Română. București.
StudiaUBBG	- Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Geologia. Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca.
StudiaUBBGG	- Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Geologia-Geographia. Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca.
StudiaUBBGM	- Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Geologia-Mineralogia. Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca.
StudiaUBBH	- Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Series Historia. Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca.
Suceava	- Anuarul Muzeului Județean Suceava.
SUCH	- Studia Universitatis Cibiniensis, Serie Historica. Universitatea „Lucian Blaga” Sibiu.
SUPMPh	- Studia Universitatis Petru Maior. Philologia. Târgu-Mureș.
SV	- Siebenbürgische Vierteljahrschrift. Hermannstadt (Sibiu).

SympThrac	- Symposia Thracologica. Institutul Român de Tracologie. București.
TEA	- TEA. The European Archaeologist.
Terra Sebus	- Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis. Muzeul Municipal „Ioan Raica” Sebeș.
TESG	- Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie. Royal Dutch Geographical Society. Oxford (UK), Malden (USA).
Thraco-Dacica	- Thraco-Dacica. Institutul Român de Tracologie. București.
Transilvania	- Transilvania. Foaia Asociațiunii Transilvane pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român. Brașov.
Transsylvania Nostra	- Transsylvania Nostra. Fundația Transsylvania Nostra. Cluj-Napoca.
Trudy nauchnogo	- Trudy nauchnogo Karel'skogo tsentra Rossiyskoy akademii nauk. Karel'skiy tsentr Rossiyskoy akademii Nauk. Moskva.
TT	- Történeti Tár. Akadémia történelmi bizottságának. Budapest.
Tyragetia	- Tyragetia. Muzeul Național de Arheologie și Istorie a Moldovei. Chișinău.
Țara Bârsei	- Țara Bârsei. Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov.
Ungarische Revue	- Ungarische Revue, Herausg. von P. Hunfalvy. Budapest.
UPA	- Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie. Berlin.
Vestnik arkheologii	- Vestnik arkheologii, antropologii i etnografii. Institute problem osvoyeniya Severa Sibirskogo otdeleniya Rossiyskoj akademii nauk. Tyumen.
Vestnik Novosibirskogo	- Vestnik Novosibirskogo gosudarstvennogo universiteta. Serija: Istoriya, filologiya. Novosibirskij gosudarstvennyj universitet. Novosibirsk.
VLC	- Victorian Literature and Culture. Cambridge University Press. Cambridge (UK).
VPUI	- Vestnik permskogo universiteta. Istoriya. Permskiy Gosudarstvennyi Universitet. Perm'.
VR	- Victorian Review. Victorian Studies Association of Western Canada. Toronto.
WASJ	- World Applied Sciences Journal. International Digital Organization for Scientific Information. Deira, Dubai (United Arab Emirates).
WorldArch	- World Archaeology. London.
Xenopoliana	- Xenopoliana. Buletin al Fundației Academice „A. D. Xenopol” Iași.
Yearb. Phys. Anthropol.	- Yearbook of Physical Anthropology. New York.
Yezhegodnik gubernskogo	- Yezhegodnik gubernskogo muzeya Tobol'ska. Tobol'sk Khistori Muzeum. Tobol'sk.
ZfSL	- Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde. Gundelsheim.
Ziridava	- Ziridava. Muzeul Județean Arad.
ZooKeys	- ZooKeys. Sofia.